

Janusz Ropski

Uniwersytet Jana Kochanowskiego

w Kielcach

ORCID: 0000-0003-2750-4463

Dyskryminacja i mowa nienawiści w relacjach społecznych

Streszczenie

Od pewnego czasu w wielu państwach demokratycznych daje się zauważyć niezwykle nasilenie zjawiska określanego jako *mowa nienawiści*. Wykorzystywanie języka w celu znieważania, pomawiania lub rozbudzania nienawiści wobec osoby lub grupy nazywane jest w literaturze *mową pogardy i nienawiści* (Obrębska, 2021, s. 222). Nienawiść, mowa nienawiści, pogarda, dyskryminacja, agresja werbalna czy przestępstwa z nienawiści to słowa, które nieustannie pojawiają się w naszym życiu i dyskursie publicznym, przybierając postać nowej patologii społecznej. Są to zjawiska, które obecnie stanowią poważne zagrożenia dla trwałości społeczeństwa obywatelskiego, a przede wszystkim dla ciągle kształtującej się demokracji w naszym kraju. Wielość odbiorców oraz nagminność występowania mowy nienawiści sprawiły, że przestajemy postrzegać ją jako zjawisko niepożądane, a zaczynamy uważać za coś naturalnego. Większości z nas już nie dziwią obraźliwe posty czy komentarze pojawiające się w mediach społecznościowych. Dlatego też bezpieczeństwo interpersonalne w relacjach społecznych nabiera w dzisiejszych czasach szczególnego znaczenia. Głównym celem artykułu jest próba zrozumienia procesów motywacyjnych, poznawczych i społecznych uwarunkowań mowy nienawiści i zwrócenie uwagi czytelnika na zagrożenia, jakie niesie za sobą agresja werbalna dla poczucia bezpieczeństwa człowieka i jego relacji interpersonalnych pojawiających się w różnych sferach życia społecznego.

Słowa kluczowe: dyskryminacja, mowa nienawiści, agresja słowna, bezpieczeństwo interpersonalne relacje społeczne

Discrimination and Hate Speech in Social Relations

Abstract

For some time now, many democratic countries have seen an extraordinary increase in the phenomenon known as "hate speech." Using language to insult, slander, or incite hatred against a person or group is referred to in the literature as "hate speech." Hate, hate speech, contempt, discrimination, verbal aggression, and hate crimes are words that constantly appear in our lives and public discourse, taking the form of a new social pathology. These phenomena currently pose a serious threat to the sustainability of civil society and, above all, to the still-forming democracy in our country. The multiplicity of its audiences and the widespread occurrence of hate speech have led us to stop perceiving it as an undesirable phenomenon and begin to consider it natural. Most of us are no longer surprised by offensive posts and comments appearing on social media. Therefore, interpersonal security in social relationships is particularly important today. The main goal of this article is to understand the motivational, cognitive, and social determinants of hate speech, drawing the reader's attention to the threats that verbal aggression poses to a person's sense of security and interpersonal relationships in various spheres of social life.

Keywords: discrimination, hate speech, verbal aggression, interpersonal safety, social relations

Wstęp

Człowiek jest istotą społeczną. Aby żyć, egzystować, rozwijać się, potrzebuje obecności innych osób. Obecność ta pozwala jednostce przeżywać różne sytuacje społeczne. Jedne z nich są przyjemne i wywołują pozytywne odczucia, inne stanowią źródło stresu, zdenerwowania czy smutku. Jednakże zawsze w większym lub mniejszym stopniu wpływają na osobowość człowieka, na jego przyszłe zachowania społeczne oraz sposób, w jaki patrzy on na otaczający świat. Komunikowanie pozostaje wymianą informacji, uczuć i znaczeń. Wszystko, co w skomplikowanym świecie ma sens i głęboko ludzkie znaczenie, zależy od tego, czy ludzie potrafią ze sobą rozmawiać, negocjować, dochodzić do kompromisów. Nadawanie i odbieranie komunikatów stanowi konieczny warunek organizacji, współpracy, przewodzenia, motywowania i ekspresji. Nieumiejętne komunikowanie się ludzi niszczy ich i napawa lękiem (Ropski, 2009, s. 295). Społeczny aspekt komunikacji wyraża się w tym, że jest to proces, w którym uczestnicy tworzą i dzielą informacje po to, by osiągnąć wzajemne porozumienie. Proces ten pozostaje dialogiem, w którym partnerzy komunikacji wymieniają się rolami nadawcy i odbiorcy komunikowanych sobie wzajemnie treści. Właściwe porozumienie w procesie komunikowania się jest możliwe dzięki rozumieniu i wyobrażeniu sobie reakcji partnera, a przede wszystkim posiadanym umiejętnościom komunikacyjnym (Ibidem, s. 317-320).

Porozumiewanie się ludzi ze sobą stanowi jedną z podstawowych form aktywności społecznej na różnych płaszczyznach. Komunikowanie za pomocą słów, gestów, symboli, metafor językowych czy złożonych emocji to przede wszystkim wynik długiej drogi człowieka w przystosowaniu się także do dzisiejszej wirtualnej rzeczywistości. Problemy związane z prawidłową komunikacją interpersonalną pojawiają się zazwyczaj tam, gdzie człowiek nawiązuje i podtrzymuje swoje relacje, a więc zarówno w pracy zawodowej, w rodzinie, jak i w wielu innych miejscach, w których dochodzi do emisji zniekształconej informacji.

Głównym celem artykułu jest naukowa próba zrozumienia procesów motywacyjnych, poznawczych, społecznych i prawnych uwarunkowań mowy nienawiści oraz zwrócenie uwagi czytelnika na zagrożenia, jakie niesie za sobą agresja werbalna dla poczucia bezpieczeństwa człowieka. Chodzi również o przedstawienie konsekwencji stosowania mowy nienawiści w relacjach interpersonalnych występujących w różnych sferach życia społecznego.

Metody badawcze wykorzystane w trakcie konstruowania i tworzenia ostatecznej wersji artykułu to: metoda badania dokumentów, metoda analizy i krytyki piśmiennictwa, a także metoda porównawcza z ilościową i jakościową analizą treści.

1. Komunikowanie społeczne we współczesnym świecie

Komunikowanie interpersonalne w czasach współczesnych wyznacza pewien standard funkcjonowania jednostki poprzez jej wszechstronne możliwości porozumiewania się w odniesieniu do ludzi i dlatego może służyć różnym celom. Do

tych najważniejszych zalicza się wyrażanie myśli w taki sposób, by przekazywane komunikaty mógł zrozumieć odbiorca. Za pomocą właściwie dobranych słów można uzgodnić poglądy czy dokonać zmiany w zachowaniu innych osób. Człowiek w wielu przypadkach wykorzystuje także komunikację do wydawania poleceń lub znacznie częściej do nawiązania relacji i więzi społecznych między ludźmi. Odgrywa ona również kluczową rolę w porozumiewaniu się człowieka w jego środowisku życia (Jamrożek, Sobczak, 2000, s. 21).

Jednostka, chcąc nawiązywać satysfakcjonujące ją relacje społeczne, powinna posiadać odpowiedni zasób wiedzy i umiejętności w tym zakresie. W różnych środowiskach, grupach społecznych wytworzone bywają specyficzne normy określające zasady zachowań w odniesieniu do poszczególnych grup. Swoistym filtrem dookreślającym te zachowania są sytuacje komunikacyjne. Oddziaływania interpersonalne polegają na tworzeniu takiej sytuacji, aby można było połączyć zaangażowanie emocjonalne i intelektualne partnerów wzajemnej komunikacji.

Do najważniejszych umiejętności interpersonalnych zalicza się:

- wzajemne poznawanie się, spostrzeganie, komunikowanie i rozumienie się;
- pomaganie i pozytywne oddziaływanie, zwłaszcza znoszenie poczucia lęku i zagrożenia w relacjach społecznych;
- kreatywne rozwiązywanie wzajemnych problemów i konfliktów międzyludzkich;
- budowanie zespołu do wspólnego realizowania postawionych zadań;
- unikanie zbędnych konfliktów i nieporozumień (Ropski, 2015, s. 220).

Pozostaje to niezmiernie ważne, ponieważ istotnymi cechami kompetencji interpersonalnych jest ich społeczny i dynamiczny wymiar, gdyż rzeczywistość otaczająca człowieka nieustannie się zmienia, wymuszając tym samym ciągłe ich doskonalenie zwłaszcza wtedy, kiedy konwersujący ze sobą ludzie prezentują odmienne postawy i zachowania.

2. Bezpieczeństwo interpersonalne

Każdy człowiek żyje we własnym świecie, w systemie złożonym z wiedzy, wartości, wzorów interpretacyjnych i konstrukcji rzeczywistości i priorytetów. Ale ten otaczający nas świat ziele nienawiści, samotnością i niemal na każdym kroku oszukiwanie staje się normą społeczną. Bez nawiązywania prawdziwych, szczerych i satysfakcjonujących nas relacji interpersonalnych z innymi ludźmi właściwie nie ma szans na przetrwanie – ani fizyczne, ani tym bardziej duchowe i społeczne. Na dobre i na złe zdani jesteśmy na to, by rozmawiać ze sobą nawet wtedy, gdy rozmowy między ludźmi odgrywają swoją, podwójną rolę i nacechowane bywają przemocą i mową nienawiści. Historia człowieka jest również historią agresywności oraz przemocy, które można odnaleźć w naszych czasach. Pomimo różnych prób poskromienia brutalności zło wydaje się nieprzemijalne, a człowiek posiada tendencje do aspołeczności i nietolerancji.

Bezpieczeństwo interpersonalne (Ropski, 2021, s. 344-349) w komunikacji społecznej wyraża się w tym, że jest to proces, w którym uczestnicy tworzą i dzielą in-

formacje po to, by osiągnąć wzajemne porozumienie. Ów proces pozostaje dialogiem, w którym partnerzy komunikacji wymieniają się rolami nadawcy i odbiorcy komunikowanych sobie wzajemnie treści. Właściwe porozumienie w procesie komunikowania się bywa możliwe dzięki rozumieniu i wyobrażeniu sobie reakcji partnera, a przede wszystkim dzięki posiadanym umiejętnościom komunikacyjnym. Do najczęściej stosowanych przykładów zagrożenia relacji interpersonalnych należą takie zjawiska, jak dyskryminacja czy mowa nienawiści.

3. Dyskryminacja

W potocznym rozumieniu *dyskryminować* znaczy ‘różnicować’, a *dyskryminacja* to ‘niesprawiedliwe, najczęściej mniej korzystne traktowanie z powodu jakiejś osobistej cechy, które nie jest uzasadnione obiektywnymi przyczynami’. Wynika ono z uprzedzeń opierających się na stereotypach dotyczących określonej grupy osób odznaczającej się wspólną cechą, np. płcią, pochodzeniem etnicznym, narodowością, religią lub wyznaniem, światopoglądem, poglądami politycznymi, niepełnosprawnością, wiekiem, orientacją seksualną, stanem cywilnym oraz rodzinnym (Bogacko, Drabarz, Śmiszek, 2013, s. 4). Dyskryminacja polega przede wszystkim na ograniczeniu lub odmawianiu udziału określonych jednostek i grup we władzy lub uprawnieniach dostępnych innym bądź na ograniczeniu ich możliwości osiągania cenionych w danej kulturze dóbr czy wartości (Rysz-Kowalczyk, red., 2021, s. 38). W tym sensie dyskryminacja ma zawsze charakter społeczno-kulturowy, gdyż jej definicja opiera się na kulturowo i społecznie ustalanych kryteriach, interpretacjach i ocenach.

Podstawę prawną do ochrony przed dyskryminacją w polskim systemie prawnym zapewnia przede wszystkim Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku w art. 32 który brzmi następująco:

1. „Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.
2. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny” (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

W art. 33 możemy także znaleźć gwarancję równości płci:

1. „Kobieta i mężczyzna w Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym.
2. Kobieta i mężczyzna mają w szczególności równe prawa do kształcenia, zatrudnienia i awansów, do jednakowego wynagradzania za pracę jednakowej wartości, do zabezpieczenia społecznego oraz do zajmowania stanowisk, pełnienia funkcji oraz uzyskiwania godności publicznych i odznaczeń” (Ibidem).

Zasada równości znajdowała odzwierciedlenie także w dokumentach prawa europejskiego od początku procesu integracyjnego. Stosunek autorów prawa europejskiego do tej zasady zmieniał się wraz z przemianami społecznymi, które zachodziły w społeczeństwach państw tworzących kolejne wspólnoty. Prawo powstawało

w odpowiedzi na dokonujące się zmiany w odniesieniu do podstaw prawnych regulujących działanie i określających wartości przewodnie innych struktur o charakterze ponadnarodowym. Czynniki wpływające na ewolucję zmian w podstawach traktatowych, polegających na umacnianiu standardu równości i prawnej ochrony przed dyskryminacją, można podzielić na wewnętrzne, wypracowane przez same tworzące wspólnoty państwa członkowskie, jak i te, których źródła pochodzą spoza tych wspólnot. Początkowo w procesie integracji jedyną kwestią z szeroko dziś pojmowanej polityki równości i ochrony przed dyskryminacją było równouprawnienie kobiet i mężczyzn, głównie w sferze zatrudnienia i pracy. Ową problematykę w pierwszych trzech dziesięcioleciach funkcjonowania wspólnot pojmowano jednakże bardzo wąsko – w przeciwieństwie do obecnego kompleksowego i horyzontalnego zespołu działań na rzecz gwarantowania równych szans kobiet i mężczyzn oraz zasady równości płci zarówno w aspekcie formalnym, jak i materialnym (Śmiszek, 2018, s. 9).

4. Prawo a dyskryminacja

Do podstawowych aktów prawnych mających na celu zapewnienie przestrzegania wskazanych norm konstytucyjnych oraz wykonanie obowiązków związanych z implementacją do krajowego porządku prawnego dyrektyw Unii Europejskiej należy zaliczyć ustawę z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania, Dz.U. 2010 nr 254 poz. 1700). Określa ona obszary i sposoby przeciwdziałania naruszeniom zasady równego traktowania ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną. Wymieńmy pojęcia używane w Ustawie o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Ibidem):

- *dyskryminacja bezpośrednia* – rozumie się przez to sytuację, w której osobę fizyczną ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną traktuje się mniej korzystnie, niż jest, była lub byłaby traktowana inna osoba w porównywalnej sytuacji;
- *dyskryminacja pośrednia* – rozumie się przez to sytuację, w której dla osoby fizycznej ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną na skutek pozornie neutralnego postanowienia, zastosowanego kryterium lub podjętego działania występują lub mogłyby wystąpić niekorzystne dysproporcje lub szczególnie niekorzystna dla niej sytuacja, chyba że postanowienie, kryterium lub działanie jest obiektywnie uzasadnione ze względu na zgodny z prawem cel, który ma być osiągnięty, a środki służące osiągnięciu tego celu są właściwe i konieczne;

- *molestowanie* – rozumie się przez to każde niepożądane zachowanie, którego celem lub skutkiem pozostaje naruszenie godności osoby fizycznej i stworzenie wobec niej zastraszającej, wrogiej, poniżającej, upokarzającej lub uwłaczającej atmosfery;
- *molestowanie seksualne* – rozumie się przez to każde niepożądane zachowanie o charakterze seksualnym wobec osoby fizycznej lub odnoszące się do płci, którego celem lub skutkiem jest naruszenie godności tej osoby, w szczególności przez stworzenie wobec niej zastraszającej, wrogiej, poniżającej, upokarzającej lub uwłaczającej atmosfery; na zachowanie to mogą się składać fizyczne, werbalne lub pozawerbalne elementy;
- *nierówne traktowanie* – rozumie się przez to traktowanie osób fizycznych w sposób będący jednym lub kilkoma z następujących zachowań: dyskryminacją bezpośrednią, dyskryminacją pośrednią, molestowaniem, molestowaniem seksualnym, a także mniej korzystnym traktowaniem osoby fizycznej wynikającym z odrzucenia molestowania lub molestowania seksualnego lub podporządkowania się molestowaniu lub molestowaniu seksualnemu oraz zachęcanie do takich zachowań i nakazywanie tych zachowań;
- *zasada równego traktowania* – rozumie się przez to brak jakichkolwiek zachowań stanowiących nierówne traktowanie;
- *usługi* – rozumie się przez to usługi w rozumieniu art. 57 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.

Dyskryminacja jako zjawisko wieloaspektowe i złożone może przybierać rozmaite formy. W literaturze istnieje kilka typologii dyskryminacji ze względu na jej charakter oraz zakres. Pierwszy podział dotyczy rozróżnienia na dyskryminację bezpośrednią i pośrednią. Ta pierwsza to: zamierzone i zorganizowane działania mające na celu ograniczenie lub zamknięcie dostępu do środków zaspokajania potrzeb i pozycji, które pozwalają je uzyskiwać. W tym wypadku nierówne traktowanie jest bezpośrednim wynikiem decyzji podejmowanych wyłącznie na podstawie dyskredytującego atrybutu (np. nieprzychylnie decyzje wydawane ze względu na pochodzenie etniczne, płeć, wiek jednostki). Dyskryminacja pośrednia istnieje wtedy, gdy pewne działania mają dyskryminujące konsekwencje, chociaż nie to było ich intencją (Rysz-Kowalczyk, 2001, s. 38).

Socjolog Piotr Sztompka zwraca z kolei uwagę na zakres dyskryminacji w odniesieniu do możliwości zmiany statusu społecznego (ruchliwości społecznej) i na tej podstawie wyróżnia kilka sytuacji. Dyskryminacja całkowita zachodzi wtedy, gdy dana osoba lub grupa nie ma żadnej możliwości awansu społecznego, a dyskryminacja częściowa może przyjąć różne formy: pozbawienia możliwości awansu przedstawicieli danej grupy na najwyższe pozycje w określonej hierarchii przez tworzenie pułapu, ponad który nie są oni w stanie wejść (tzw. szklany sufit), segregacji zawodowej czy ograniczenia lub zamknięcia określonych kanałów ruchliwości społecznej (przez m.in. ograniczenia w dostępie do edukacji) (Sztompka, 2002, s. 343). Przedstawiona powyżej sytuacja jakże często odnosi się do zhierarchizowanych grup zawodowych takich, jak wojsko czy policja, gdzie przepisy formalne lub zwyczajna niechęć przeło-

zonych nie pozwalają na zmianę stanowiska służbowego czy korpusu osobowego, do którego przynależy jednostka.

5. Mowa nienawiści

Nie mam wątpliwości, że w dzisiejszych czasach należy zwrócić szczególną uwagę na stosunkowo nowy rodzaj zagrożeń bezpieczeństwa w relacjach społecznych, czyli mowę nienawiści, która przybiera postać nowej patologii społecznej. Mowa nienawiści jest współcześnie jednym z najpoważniejszych zagrożeń dla trwałości społeczeństwa obywatelskiego, a przede wszystkim dla ciągle kształtującej się demokracji. To bowiem żywe narzędzie wykorzystywane nie tylko przez użytkowników mediów społecznościowych, ale nade wszystko oręż w rękach polityków czy osób chcących wpływać na społeczne nastroje i poczucie bezpieczeństwa zwykłych obywateli. Dodatkowo sprzyja temu rozpowszechnione poczucie bezkarności wśród hejterów, siewców mowy nienawiści, jakie zapewniają im współczesne elity polityczne. Owo niezwykle negatywne zjawisko rozpowszechniło się w Polsce w ostatnich latach i niesie za sobą groźne konsekwencje zwłaszcza dla młodzieży, będącej szczególnie podatną na tego typu agresywne i jednocześnie sugestywne oddziaływania. Wskazują na to liczne badania socjologiczne, w których znaczna część obywateli wyraźnie deklaruje, że z mową nienawiści spotyka się niemal codziennie (Bilewicz, Marchlewska, Soral, Winiewski, 2014).

Język, za pomocą którego posługujemy się każdego dnia, kształtuje społeczną świadomość. Słowa nadają rzeczom cechy, oceniają, wartościują. Nazywając, tworzymy rzeczywistość, która nieopisana, po prostu nie istnieje. Dlatego tak ważny jest sposób, za pomocą którego opisujemy nasz świat oraz innych (Biedroń, 2009, s. 7). Dla przedstawicieli wielu zawodów język stanowi główne narzędzie pracy, co oznacza, że trzeba o niego dbać i stale go doskonalić. Dla nauczyciela, prawnika, dziennikarza, żołnierza, policjanta czy polityka sprawne posługiwanie się polszczyzną pozostaje warunkiem skutecznego wykonywania zawodu. Obserwacja zachowań językowych współczesnych Polaków prowadzi do wniosku, że dbałość o poprawność językową i podnoszenie kompetencji w tym zakresie różnych grup zawodowych pozostawia wiele do życzenia. Nie ma dziś zinstytucjonalizowanych form kształcenia językowego osób dorosłych w zakresie ojczystej mowy. Brakuje także publikacji uwzględniających potrzeby samokształceniowe konkretnych środowisk czy grup zawodowych, np. księży, urzędników, prawników (Malinowski, 2018, s. 11). Termin *mowa nienawiści* jest polskim odpowiednikiem angielskiego określenia *hate speech*. Są to przede wszystkim wypowiedzi ustne i pisemne (artykuły, wpisy internetowe, komentarze), rysunki, grafiki, utwory słowno-muzyczne, które obrażają, fałszywie oskarżają, lżą, poniżają jednostki lub grupy z powodu ich przynależności rasowej, etnicznej, religijnej, ale także z powodu płci, orientacji seksualnej, wieku czy niepełnosprawności.

Zjawiska migracyjne zachodzące we współczesnej Europie, a w szczególności te o charakterze międzykulturowym powodują w wielu społeczeństwach, a także

w Polsce eskalację nastrojów radykalnych i ekstremistycznych. Nierzadko propagowane bywają idee nacjonalistyczne, szowinistyczne, ksenofobiczne, a nawet antysemitowskie, rasistowskie i neonazistowskie. Często nawołuje się do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych czy wyznaniowych. Daje się też łatwo zauważyć, że grupy osób lub jednostki wyróżnione z uwagi na powyższe cechy spotyka agresja werbalna i fizyczna. Charakterystyczne dla mowy nienawiści jest wzbudzanie negatywnych, skrajnie nieprzychylnych, lub wręcz wrogich uczuć wobec tych jednostek lub grup. Mowa nienawiści pojawia się jako składnik szerszych zjawisk społecznych, takich jak antysemityzm, ksenofobia, rasizm, homofobia czy transfobia (negatywny stosunek do osób transseksualnych i transpłciowych) (Wutke, 2016, s. 9).

Aby lepiej zrozumieć istotę kategorii semantycznej, którą się posługujemy, warto przytoczyć definicję *nienawiści* zawartą w „Słowniku języka polskiego” PWN pod redakcją M. Szymczaka: *nienawiść* – to ‘uczucie silnej niechęci, wrogości do kogoś lub do czegoś’ (Szymczak, red., 1988, s. 342). Najczęściej nienawistne wypowiedzi kierowane są wobec następujących mniejszości społecznych:

- Żydów
- muzułmanów
- uchodźców
- Romów
- Ukraińców
- osób czarnoskórych
- gejów
- lesbijek
- osób transseksualnych
- feministek.

Co najważniejsze, katalog ofiar mowy nienawiści niebezpiecznie się poszerza. Kiedyś były to najczęściej osoby będące przedstawicielami mniejszości. Dzisiaj może to być tak naprawdę każdy, kto według potencjalnego sprawcy nie mieści się w „ramkach społecznych” określonych przez społeczeństwo większościowe. Mogą to być ludzie reprezentujący określone poglądy, grupy zawodowe (np. policjanci), mówiący określonym językiem czy gwara (np. Ślązacy) (Bach, 2015, s. 18). Dużą rolę w formułowaniu mowy nienawiści odgrywają tzw. uprzedzenia wtórne, czyli postrzeganie danej grupy jako zasługującej na złe traktowanie z powodu jej wcześniejszych złych zachowań. Badacze zajmujący się w Polsce tą problematyką doszli zgodnie do wniosku, że to, co powszechnie nazywane bywa *mową nienawiści*, wynika raczej z pogardy niżeli z nienawiści. Potwierdziły się wcześniejsze przypuszczenia, że zjawisko, o którym mowa, powinno być nazywane raczej *mową pogardy*, albowiem zbudowane zostało na tej poniżającej emocji, która blokuje jakiekolwiek reakcje empatyczne i uprzedmiotawia innego człowieka (Winiewski i in., 2017, s. 9). Agresja werbalna pozostaje obecnie zjawiskiem powszechnym, ponadkulturowym, obejmującym wszystkie środowiska społeczne i grupy wiekowe i staje się coraz bardziej akceptowaną formą w komunikacji społecznej.

Duże zagrożenie dla kształtowania prawidłowych relacji społecznych stanowi komunikacja przebiegająca na różnych forach internetowych. Warto w tym miejscu podkreślić, że problem mowy nienawiści w mediach, w tym w internecie, dotyczy nie tylko forów internetowych. Mimo że anonimowość sprzyja posługiwaniu się językiem wrogości, podobne treści łatwo znaleźć w portalach społecznościowych, w artykułach prasowych i programach telewizyjnych czy audycjach radiowych, a obiektem ataków stają się również akcje czy kampanie społeczne. Zbliżonym, choć nie do końca tożsamym pojęciem jest *język wrogości*. Nie wytwarza tak jak *mowa nienawiści* spójnego obrazu wroga, ale wykorzystuje asocjacje, nieudomówienia czy metafory, kładzie nacisk na negatywne, arbitralnie uznane za przyrodzone cechy przeciwnika (Naruszewicz-Duchlińska, 2015, s. 17). Znaczące dla mowy nienawiści jest to, że przyczynia się ona do podtrzymywania uprzedzeń społecznych oraz ostrzegania innych przez pryzmat grupy, z którą ich utożsamiamy, a więc w sposób uproszczony i schematyczny. W narracjach nienawiści świat pozostaje konsekwentnie bezprzedmiotowy, nie występują w nim poszczególne jednostki, ale jedynie reprezentanci stron, rzeczywistość podlega zaś tendencyjnej interpretacji (Obrębska, Dobrowolska, 2021, s. 222).

6. Obrona przed mową nienawiści

Bardzo trudno jest się bronić przed *mową nienawiści, wrogości i pogardy*, ponieważ wygodnym i nadużywanym argumentem pozostaje prawo do swobody wypowiedzi, utożsamiane z brakiem odpowiedzialności za nią oraz z nieposzanowaniem uczuć innych osób. Typowe dla komunikacji internetowej dystans i brak bezpośredniego kontaktu między użytkownikami stwarzają złudzenie, że rany zadane słowem nie bolą naprawdę (Naruszewicz-Duchlińska, 2015, s. 182). Argumentu tego używają nie tylko, co oczywiste, wszelkiego rodzaju nacjonaliści i ekstremiści, ale także prawnicy, w tym prokuratorzy i sędziowie, którzy odmawiają ścigania i karania za wypowiedzi rasistowskie i ksenofobiczne. Aby nie pozostawić czytelnika ze złudnym przeświadczeniem, że ludzie obrażający innych mogą się czuć całkowicie bezkarnie, warto w tym miejscu zwrócić jednak uwagę na to, że walkę z mową nienawiści umożliwia w Polsce zarówno prawo cywilne, jak i prawo karne.

Prawo cywilne: art. 24 § 1 – Kodeksu cywilnego mówi:

„Ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia może on także żądać, ażeby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności ażeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny (Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. z 2019 r., poz. 1145, art. 24 § 1)”.

Prawo karne: Art. 119. § 1 – Kodeksu karnego ma brzmienie:

„Kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5” (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. z 2019 r., poz. 1950, art. 119 § 1).

Najważniejszymi międzynarodowymi uregulowaniami dotyczącymi walki z mową nienawiści są:

- Art. 20 – Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych.
- Art. 4 – Międzynarodowej Konwencji w sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej.
- Art. 3 – Konwencji w sprawie Zapobiegania i Karania Zbrodni Ludobójstwa.
- Art. 17 – Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.
- Art. 4 – Karty Praw Podstawowych.
- Protokół dodatkowy do Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości dotyczący penalizacji czynów rasistowskich lub ksenofobicznych popełnionych przy użyciu systemów komputerowych.
- Decyzja ramowa Rady 2008/913/WSiSW z 28 listopada 2008 roku w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych.

Podsumowanie

Zachowania takie, jak dyskryminacja i mowa nienawiści są zazwyczaj konsekwencją stereotypów, uprzedzeń, nietolerancji, dyskryminacji oraz ekstremistycznych ideologii. Doświadczenie świata opartego na stereotypach prowadzi do uprzedzeń wobec jednostek i grup społecznych wyróżnionych ze względu na rasę, narodowość, pochodzenie etniczne, religię albo inne cechy wrodzone lub nabyte. Uprzedzenia mogą się przerodzić w nietolerancję i dyskryminację tych grup w życiu społecznym, często doprowadzając do ich wykluczenia społecznego. Warto także dodać, że nienawistne wypowiedzi wynikają raczej z pogardy niż nienawiści. Zarówno wśród dorosłych, jak i młodzieży odczuwanie nienawiści i pogardy wobec danej grupy sprzyja stosowaniu wobec niej mowy nienawiści.

Bezpieczeństwo interpersonalne w relacjach społecznych werbalizuje się tym, że jest to proces lub rezultat procesu, w którym uczestnicy kreują i rozpowszechniają informacje po to, by uzyskać konsensus i porozumienie. Do najczęściej stosowanych przykładów zagrożenia relacji społecznych należą takie zjawiska, jak dyskryminacja, agresja słowna, mowa nienawiści czy język pogardy. Są to zjawiska społeczne, które rozpowszechniły się w Polsce w ostatnich latach i niosą za sobą niebezpieczne konsekwencje zwłaszcza dla młodzieży, będącej szczególnie podatnej na tego typu agresywne i jednocześnie sugestywne oddziaływania (niezwykle trudno jest się bronić przed nimi). Nawoływanie do pogardy i nienawiści nie znajduje absolutnie żadnego

uzasadnienia i dla odpowiedzialnego obywatela powinno być czymś niedopuszczalnym. Dlatego też trzeba informować o każdym ich przejawie. Dając przyzwolenie na podobne zachowania, nigdy nie usuniemy się z naszego społeczeństwa zła, czyli antysemityzmu, ksenofobii i rasizmu.

Janusz Ropski

Autor jest doktorem habilitowanym, profesorem Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach w Instytucie Nauk o Bezpieczeństwie, pedagogiem, politologiem i psychologiem społecznym. Specjalista w zakresie doradztwa pedagogiczno-psychologicznego. Rzecznik Ministra Edukacji Narodowej do spraw podręczników „Edukacja dla bezpieczeństwa”. Swoje zainteresowania naukowo-badawcze koncentruje wokół problematyki kompetencji społecznych niezbędnych w różnych dziedzinach ludzkiego życia, metodologii badań społecznych, dydaktyki edukacji dla bezpieczeństwa, polityk publicznych, poczucia bezpieczeństwa wśród młodzieży oraz deformacji w relacjach społecznych. Autor cenionych podręczników do dydaktyki edukacji dla bezpieczeństwa, kilkudziesięciu publikacji krajowych i zagranicznych z zakresu znaczenia kompetencji interpersonalnych w życiu społecznym i zawodowym oraz wydawnictw z problematyki bezpieczeństwa społecznego

Bibliografia

- Bah, G. (2015). Reakcja policji na przejawy mowy nienawiści w przestrzeni publicznej. W: M. Gumkowski, *Formy dyskryminacji i metody jej zwalczania. Poradnik dla organów ścigania*. Warszawa: Wydawnictwo Bell Studio.
- Biedroń, R. (2009). *Wprowadzenie do raportu*. W: G. Czarnecki (red.), *Raport o homofobicznej mowie nienawiści w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Kampania przeciw Homofobii.
- Bilewicz, M., Marchlewska, M., Soral, W., Winiewski, M. (2014). *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*. Warszawa: Fundacja im. S. Batorego.
- Bogatko, K., Drabarz, A., Śmiszek, K. (2013). *Przeciwko dyskryminacji. Poradnik prawny*. Warszawa: Wydawnictwo Fundacja Fundusz Współpracy.
- Jamrozek, B., Sobczak, J. (2000). *Komunikacja interpersonalna*. Poznań: Wydawnictwo eMPI2.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.
- Malinowski, M. (2018). *Polszczyzna O większą poprawność językową tekstów prawniczych i nie tylko* (z przedmowy M. Mycawki). Kraków: Wydawnictwo Ekodruk s.c.
- Naruszewicz-Duchlińska A. (2015). *Nienawiść w czasach Internetu*. Gdynia: Wydawnictwo Novae Res.
- Obrębska, M., Dobrowolska, M. (2021). *Gdy słowo dzieli. Mowa pogardy i nienawiści w relacjach między ludźmi*, Człowiek i społeczeństwo, t. LI. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Ropski J. (2021), Bezpieczeństwo interpersonalne. W: O. Wasiuta. S. Wasiuta (red. nauk.), *Encyklopedia bezpieczeństwa*. T. 1, A-C Kraków: Wydawnictwo LIBRON Filip Lohner.
- Ropski, J. (2015). *Edukacja dla bezpieczeństwa w polskiej szkole i możliwości jej doskonalenia*. Katowice: Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego.
- Ropski, J. (2005). Integracyjna funkcja umiejętności komunikacyjnych nauczyciela. W: A. Karpińska (red.), *Edukacja „głębszego poziomu” w dialogu i perspektywie*. Białystok: Wydawnictwo Trans Humana.

- Ropski, J. (2005). Kompetencje komunikacyjne nauczyciela przyszłości. W: J. Kuźma, J. Morbitzer (red.), *Edukacja – szkoła – nauczyciele. Promowanie rozwoju dziecka*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Rysz-Kowalczyk, B. (red.) (2001). *Leksykon polityki społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego.
- Sztompka, P. (2002). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Szymczak, M. (red.) (1988). *Słownik języka polskiego* PWN, t. II. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Śmiszek, K. (red.) (2018). *Unijny zakaz dyskryminacji a prawo polskie. Analiza funkcjonowania przepisów antydyskryminacyjnych w praktyce polskich sądów*. Warszawa: Wydawnictwo PTPA.
- Winiewski, M., Hansen, K., Bilewicz, M., Soral, W., Świdarska, A., Bulska, D. (2017). *Mowa nienawiści. Mowa Pogardy. Raport z badania przemocy werbalnej wobec grup mniejszościowych*. Warszawa: Wydawnictwo Fundacja im. Stefana Batorego.
- Wutke, D. (2016). *Mowa nienawiści. Przewodnik dla organizacji działaczy pozarządowych*. Warszawa: Wydawnictwo Otwarta Rzeczpospolita.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. z 2019 r., poz. 1145, art. 24 § 1.
- Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania, Dz.U. 2010 Nr 254 poz. 1700.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. z 2019 r., poz. 1950, art. 119 § 1.